

Хабилитационен труд (монография)

- Кисикова, Мария. *Читалище и време. Институционално съграждане и обществена трансформация. Из страниците на летописната книга*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2024.

Резюме: Настоящото изследване е опит да се потърсят антропологичните основания на един немного обичаен терен като документалния архив на определена институция. Това определя намерението ми да се придържам по-близо до гледната точка „отдолу“, откъм общността, и по-малко да държа сметка за институционалната логика на архива и нейните критерии за значимост. Поради което документът, върху който ще надградя своите интерпретации, е Летописната книга, която се пази в читалището в с. Пчеларово – първата ѝ част е препис (копие), но втората ѝ част (след 1980 г.) съдържа събития, истории и личности, които архивът още не е разпознал като свидетелство за миналото, не е селектирал и каталогизирал. Те са важни на първо място за тези, които пазят и продължават делото на десетки читалищни дейци и жители на селото от 1928 година до днес. Проучването на Летописната книга на читалището следва да постави въпроси и да потърси отговори относно наследството и наследниците (на първо време – в рамките на читалищната институция). Летописът предава паметта за отминалите събития и конструира представата за своето, за общността, за нейните ценности, герои и същност. Но главният ми интерес е върху проблема за разказването, което се определя от факта, че основният ми източник е писмен текст със своите „жанрови“ специфики. Той е създаван от неколцина автори, има разнообразно съдържание, удържа историческа хронология в относително дълъг период от време и работата по него предполага осмисляне, редактиране, селектиране, създаване на разказ, който преследва определени цели и намерения и има политически проекции. Всяка следваща страница в Летописната книга прави все по-очевидно впечатлението, че писането в нея не е произволен и доброволен жест, той е властови жест. В този смисъл всяко парче информация, намерило място в Летописната книга, следва да се разглежда с особено внимание, то е заслужило включването си в този летопис за сметка на десетки и стотици случки, новини, събития, останали извън него.

Подходът ми е индуктивен, като водещо е съдържанието на летописа – от него търся и извеждам ключови думи, теми, повтарящи се мотиви. Първият етап от изследването е пространно описание на съдържанието на Летописната книга, като следвам логиката на нейните автори и в хронологична последователност представям въпросите и темите, които ги интересуват. Описанието на текстовия материал върви паралелно с моите впечатления и коментари, които имат стойност на бележки от терена¹ – те правят връзки и аналогии с дадени интерпретативни идеи или представляват допускания или предварителни изводи, чиято валидност може да бъде потвърдена или опровергана при последващото теоретично съграждане. Доколкото теорията се конструира в процеса на задълбочено представяне и анализ на емпиричните данни, всяка следваща част на изследването се опира на предходната и надгражда върху нея. Във втората част на изследването целта ми е да очертая известна структура, която откривам в книгата, като това се отнася за отделните части, на които се подразделя цялостният текст, но също и вътре в рамките на отделните части. На следващия етап от моето изследване чрез вглеждането в съдържанието на отделните части на Летописната книга се опитвам да разкрия определени имплицитни значения, допускания, гледни точки, така че да предложа по-задълбочено разбиране за посланията на летописа. В тези свои усилия следвам принципите на обоснованата теория и анализа на съдържанието (контент анализа), като в свободния поток на текста търся определени теми и смисловите линии, които авторите очертават (Russel 2006: 492 – 493, 505 – 212). Задълбочаването в контекста има предвид конкретния исторически период, в който се списва летописният наратив (в отделните му части – 30-те и 80-те години на XX век), конкретното място (село в Източните Родопи, в близост до областен център, район със смесено население, относително отдалечен от столицата) и как засрещането им повлиява върху функционирането на читалищната институция. Уплътняването на контекста със смисъл тръгва от вътрешната гледна точка и се насочва навън – към данните от летописа се добавят информации от други архивни документи, които читалището е създадо, и които са депозирани и запазени в архивните дела на институцията в Държавния архив – Кърджали. Други институционални архиви от конкретното село също са привлечени като свидетелства на времето, за да допълнят вече натрупаните данни. С цел обогатяване

¹ Повече за воденето на бележки при кодирането на съдържанието в обоснованата теория вж. Russel 2006: 499, Glaser & Strauss 2006: 107 – 108.

на съдържанието за читалищната институция и какво значи извършването на една или друга дейност (привличането на читалищни дейци, провеждане на вечеринки и лотарии или отбелязване на празници) в конкретния период, в най-голяма степен разчитам на информацията, която може да се открие в специализираните периодични издания. В определени случаи за по-задълбочено контекстуализиране се привличат и друг тип данни (напр. нормативни документи – закони, наредби, устави), като това се случва според темите и въпросите, поставяни в Летописната книга.

Настоящият текст предлага поглед към живота на едно читалище, проследим в относително дълъг период от време според историята, която създават за нас авторите на Летописната книга на институцията. Подходът ми към текстовия материал има предвид принципите на обоснованата теория в социалните науки, която изхожда от емпиричните данни и на тази основа конструира аналитични модели и обяснителни схеми. Избраният изследователски подход отговори на два важни принципа в антроположкото проучване – определен културен феномен да бъде изследван според вътрешната му мяра и да се редуцират възможностите за произволни сравнения (във времето и пространството). На финала предложеното изследване ясно разкрива своята недостатъчност, но тя може да бъде компенсирана от бъдещи читатели и изследователи, които да предложат различни гледни точки, интерпретативни модели и теоретични осмисляния и по този начин да придадат релевантност на представеното тук.

Студии

- Kissikova M., Krastanova Kr., Stoilova E. „*Creative traditions and cultural projects: re-thinking heritage through experience*“. In: Martor 2022/27, 154-179.

Резюме: Студията проучва потенциала на проектните дейности и проектната култура да създава нови условия за представяне и преосмисляне на комплексната природа на наследството, неговото предаване, реализиране и нови приложения. Днес прединдустриалните знания, умения и практики са интерпретирани като наследство, което носи потенциала на „творческа традиция“. В модерните общества тя може да бъде включена в различни социални сфери – от образователни програми за деца и възрастни до интегрирането ѝ в творчески проекти и културни и творчески индустрии. Ключова роля в този процес имат етнологите и антрополозите като изследователи и интерпретатори на културното наследство, но и като „работещи в сферата на културата“.

Текстът се опира на конкретен пример (case study) за проект, свързан с текстила, в който елементи от нематериалното културно наследство се използват и преосмислят в контекста на новите форми на културата (АртЛаборатория за експерименти и иновации в текстилното изкуство, сторителинг събитие, фестивал, творчески интерпретации, сензорни и емоционални преживявания). Тук представяме и анализираме проект, който използва интегриран подход към културното наследство и е реализиран през 2019 г. в гр. Пловдив с участието на етнологии, антропологии, художници и студенти.

- Кисикова, Мария. *„За паметта и наследяването – ракурси към идентичността. По примера на село Пчеларово“* В: (М. Златкова, Ст. Пенкова, Ст. Антонов и Т. Митев, съст.) Трансформиращото (се) село. Пловдив, 2019, 112-137.

Резюме: Настоящото изследване е ангажирано с проблемите на паметта и наследяването, като се опира на емпирични данни от българско село в източните Родопи – с. Пчеларово, общ. Черноочене. Местният контекст ме изправи пред въпроса за функционирането на паметта и предаването на наследството, които срещат редица трудности и препятствия (те придобиват видими измерения в музея в селото, чиято експозиция е разтурена, а сградата се руши). Представената проблемна ситуация ме провокира да потърся работещите механизми на паметта, да предложа аргументи в полза на случващите се процеси на наследяване и да очертая аспекти на идентичността, които се актуализират от социалните актьори в тяхната дейност. Такива механизми откривам в две ситуации: едната представя позицията на местната власт („отгоре“), която в **празника на селото** очертава представата за идентичността на локалната общност, за нейната памет и наследство; другата представя една лична гледна точка („отдолу“) на жител на селото, който се занимава със строеж, ремонт и **облагородяване на пространствата около светите места** в и около селото. В представените социални ситуации търся аргументи за случващи се процеси по наследяване и очертаване новите принципи на локалната идентичност.

- Кисикова, Мария. *„Преосмисляне и предоговаряне на общностна идентичност. Случаят Пчеларово“*. В: *Жизнени преходи в трансформиращото (се) село: памет, идентичност, наследяване*. (Ташева, М., Златкова, М., Пенкова, Ст., съст.). Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2024, 111-136.

Резюме: Село Пчеларово, едно „чисто“ българско родопско село близо до Кърджали, изглежда като „типичен“ случай на замиращо село, където местата и институциите са изпразнени от смисъл, а културните ценности (в рушация се музей) са загубили стойност. Трансформациите, които настъпват в селата по време на т.нар. Преход, в Пчеларово се реализират през необходимостта отминалото да се преосмисли, а общността да се преконфигурира. Като изхождам от такива допускания, търся в различни проявления на социалното знаци за предоговаряне на значенията, преосмисляне на миналото, откриване на наследници и преутвърждаване на общността. В така представените процеси определени елементи от паметта и отминалото могат да останат под пелената на забравата (в рушация се музей), а отделни хора и институции носят заряда на трансформацията, като предприемат инициативи по преосмисляне, предоговаряне и встъпване в наследство.

Статии

- Кисикова, Мария. *„Да си поговорим за университета...“ – за етноложкия подход в изследването на една институция* В: Университетът, документите, хората. Из книжовната, дигиталната и неписаната история на ПУ „Паисий Хилендарски“ (съст. Мария Шнигер). Пловдив, 2016, 139-152.

Резюме: Статията е опит да се покажат възможностите на антроположкия подход в изследването на една институция. Институциите са били обект на изследване в социалните и хуманитарните науки, като обичайно са представяни като бюрократични машини, които класифицират и организират хората по компетенции и функции в система. Антроположният подход поставя акцент върху гледната точка на отделния човек и се интересува от дребните проблеми и мащаби, така че да можем да видим как хората обживяват пространството, как виждат, подреждат, оценяват социалните взаимодействия, служебните отношения и институцията като цяло. Статията се гради върху разговори и интервюта с преподаватели и служители в една образователна институция (изследваният случай/ case study е на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“) и изложението е организирано според темите, които се коментират – професионалната реализация, изборът на град Пловдив за нея, взаимоотношенията в работния колектив. Наративите на събеседниците изграждат основната тъкан на текста, като авторовите интерпретации за целенасочено ограничени. Това дава възможност да

се представи един наситен със спомени и емоции разказ и да се разгърне широко платно, върху което да се градят разнообразни антроположки интерпретации.

- Кисикова, Мария. *„Предизвикателства пред обучението по етнология. Теоретични и практически измерения. (по примери от учебните дисциплини Интеркултурна комуникация и Стереотипи и предразсъдъци)“* В: Насоки в академичното изследване и преподаване по етнология и антропология, София: Унив.изд. „Св. Климент Охридски“, 2018, 97-112.

Резюме: Статията е насочена към два относително нови учебни курса от учебния план на бакалавърските програми по Етнология и Социална антропология (Катедра „Етнология“ на ПУ „Паисий Хилендарски“) – *Интеркултурна комуникация и Стереотипи и предразсъдъци*. Акцентът е поставен върху семинарните занимания, които са организирани в тренинги и практически дейности, чрез които да се задълбочи разбирането на антроположките принципи и активното включване на студентите. Предимствата и недостатъците на тренингите са разгледани в контекста на академичното преподаване. Чрез коментар върху тренингите са опитвам да представя и анализирам съдържанието и концепцията на двата курса – по *Интеркултурна комуникация и Стереотипи и предразсъдъци* – и да поставя акцент върху различни теоретични проблеми и предизвикателства, които срещам. Целта е да се провокира дискусия за различните подходи в преподаването на антропология – не само при представянето и обяснението на теории и идеи, но и при развиването на практически умения и нагласи.

- Кисикова, Мария. *„Песента на пътя“* В: *ПО ПЪТЯ – образи, звуци и истории*. Кисикова, М., Кр. Кръстанова, М. Златкова, Ел. Стоилова (съст.). Пловдив, 2019, 49-59.

Резюме: Текстът представя поглед от вътре към житейската история на човек живял в различни времена и пространства. Макар че е резултат от продължително емпирично изследване сред общността на каракачаните и задълбочено осмисляне на проблемите за идентичността, паметта и наследяването, в настоящия текст теоретичните надграждания са тенденциозно маргинализирани. Разказа на събеседника ми, когото наричам Певеца, изграждат основната тъкан на текста. Той конструира спомена за миналото, като включва моменти от младостта си, от времето, когато е водил живот на подвижен

скотовъдец (обичаен поминък на каракачанската общност до средата на XX век), от периода на усядането, от времето на социализма и до днес. Отделните теми не се явяват в хронологичен или типологичен ред, а са обвързани в единно цяло от песните, които той изпълнява между отделните истории. Песента и пеенето прекарват невидими връзки между различни времена и пространства в разказа на събеседника ми. Интерпретацията на неговия разказ-песен се изгражда върху теорията за фолклора като тип култура (Живков, 1977, Живков 1987) и мястото на пеенето и песенния цикъл в тази култура. В миналото песните са били част от подвижния начин на живот и са придавали ритъм и звучност на всяко действие и всяка мисъл на пътуващите пастири. След прекъсването на традиционния начин на живот песента вече не функционира на всекидневно равнище, губи социалната си вътъканост. В житейската история на събеседника ми обаче песента създава ритъма, осъществява връзки между различни хора, събития, места и времена. Тя е спойката в мисловния бриколаж на Певеца, която придава хармония, смисъл и ценност на разказа за отминалия му живот. Текстът предоставя поглед към вътрешния свят на събеседника ни – човек, живял в различни времена и пространства.

- Kissikova, Maria. *“Self-Identification and collective Identity – personal Hierarchy and social Reflections (examples from biographical interviews with University Professors)”*. In: INVESTIGATING CULTURE – international journal for cultural researches (Dr. Loreta Georgievska - Jakovleva ed.). Скопие, 2020/4, 71-79.

Резюме: Статията е опит да се отговори на въпроса как се конструира памет за институция, как се помни и представя ролята на индивида в нея. Етноложкото изследване се базира върху интервюта с университетски преподаватели и служители (от Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“), като се очертава техния опит във времето и пространството, представен според вътрешната им гледна точка. Интересно е да се проследи как в паметта на събеседниците се прокарват нишки между минало и настояще, как определени събития и факти се акцентират, а други – изпадат от вниманието. Историите на събеседниците не само пренареждат миналото, но и пресъздават идентичността им днес.

- Кисикова, Мария. *„Аз не знаех, че съществува Пчеларово даже! И да дойда старините си да карам тука, да се уча на земеделие, да гледам кокошки...“*. Селото като (не)очакван избор. В: Български фолклор, 2022/1, 54-71.

Резюме: Изследването представя конкретен случай на семейство, което се премества да живее на село след пенсионирането си. Следвайки развитието на наратива на събеседниците авторовите интерпретации се насочват най-напред към начините, по които избраното село (Пчеларово) е позиционирано в местния контекст, в мрежата от релевантни селища. На следващ етап конкретната ситуация е разположена и придобива смисъл в контекста на житейските истории на моите събеседници, които изграждат своята аргументативна линия, с която обясняват решението си да се преместят на село. Значенията, приписани на селото и селския живот в рамките на описаните контекстуализации се разгръщат след това в селското всекидневие на събеседниците ми. Целта на авторовите интерпретации е да останат близко до източника, до наративите на събеседниците, които са призвани да конструират паметта, да задават значения и утвърждават идентичността.

- Кисикова, Мария. *„Пространствено очертаване на своето (по примери от каракачанската общност)“* В: Фолклористика и етнология в средна и югоизточна Европа. Юбилеен сборник в чест на проф. д-р Владимир Пенчев. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2023, 69-84.

Резюме: Търсенията в настоящия текст се разполагат в теоретичното поле на общностите в чуждоетнична среда. Основният фокус е върху общност, определяна като различна от вътрешния (на общността), и от външния (на обществото) поглед – общността на каракачаните в България. Като изхождам от идеите на Владимир Пенчев за „топология“ на етническото присъствие (изразяване на общностната принадлежност и идентичност чрез пространствени маркери) ще предложа собствена интерпретация за „маркиране“ на определени места и пространства като свои (от каракачаните). Подходът е антроположки и ще предложи анализ на конкретни случаи. Чрез очертаване на „своите“ каракачански пространства ще се опитам да направя изводи за процесите на идентичност и заявяването на принадлежност към общностното цяло.

- Кисикова, Мария. *„Официални празници – реализации и трансформации. Из архивите на едно селско читалище“* В: сп. Епохи, 2024/ 2 (31), 458-474

Резюме: Създаването на календар от публични празници в рамките на националните държави дава израз на националния идеал, на онези „ценности, достойнства и постижения“, които са важни за утвърждаване на националната идентичност. Погледът върху нормативният и институционалния ред обръща внимание на рамката, зададена от държавата и нейната предполагаема идеална реализация. Можем да видим как публичните празници са отбелязвани и как националните идеали достигат до хората и общностите ако обърнем вниманието си към отделните селища и региони. Изследването предлага поглед към архивните документи на едно селско читалище (с фокус върху периода между 30-те и 80-те години на XX век) в опит да покаже как една местна културна и образователна институция, натоварена със задължението да оформя и организира празничния календар на селото, реализира тази своя задача. По този начин можем да видим местните „съпротиви“ и да постигнем по-дълбоко разбиране на начините, по които на практика се е реализирал официалния празничен календар.